Црквене студије, Ниш / Church Studies, Nis *15-2018, 539-545*
УДК 271.222(497.11 Ниш)"17/18"

Урош Шешум
Филозофски факултет, Београд – Србија
e-mail: sesumiii@hotmail.com

ГРАНИЦЕ НИШКЕ ЕПАРХИЈЕ У 18. И 19. ВЕКУ ДО 1834. ГОДИНЕ

***Апстракт**: Рад се бави променама граница Нишке епархије од 16. века до 1834. године. У центар пажње је стављен утицај политичких прилика на епархијско простирање митрополије са седиштем у Нишу. Рад је написан на основу литературе и архивскеграђе српског порекла.*

***Кључне речи**: Нишка митрополија, Ниш, Изморник, Османско царство, Хабзбуршка монархија, Кнежевина Србија, Православна црква.*

Нишка епархија је у више наврата ширила своје границе у вековима османске власти. Најраније пре средине 16. века проширила се на лесковачки крај, јер је у једном попису титула и адреса насталом у Пећкој патријаршији између 1564. и 1566. забележено да се територија Нишке митрополије покалапала са кадилуцима Ниш, Лесковац и Медвеђа. У истом документу границе нишкој суседне Белоцркванске епархије описане су границама кадилука Бела Црква (Топлица) и Крушевац. Неколико деценија након поменутог пописа титула и адреса, поткрај 16. века, Белоцркванска епархија дошла је прво привремено, а током 18. века и коначно, под духовну власт нишких митрополита, па се и у титули Нишких владика све чешће среће двојна формулација-митрополит нишки и белоцркванski.[1] Почетком 18. века Нишка, односно Нишко-белоцркванска епархија,[2] стекла је опсег који ће углавном имати кроз цео 18, све до четврте деценија 19. века. Њене границе су се са малим одступањима поклапале са границама османских административних јединица Крушевачког санџака и Нишког кадилука, па су се под духовном влашћу митрополије налазили православни хришћани у нахијама: Параћин, Ражањ, Алексинац, Крушевац, Козник (Жупа), Прокупље, Куршумлија, Дубочица (Лесковац), Пуста Река, Црна Трава, Изморник и Ниш.[3]

Административно поклапање санџака, односно пашалука са епархијама православне цркве, како Пећке до 1766, тако и Васељенске патријаршије након поменуте године, било је пре правило него изузетак. Православна црква се трудила да поштује унутрашњу административну поделу Османског царства из чисто прагматичних побуда политичке и финансијске природе. Наиме, све чешће осамостаљивање управника појединих османских административних јединица у српским земљама током 18. века, чак и локални међусобни ратови паша, који су номинално били чиновници султана, наметали су цркви потребу да се стара да ограничи

1 Тридесетих година 18. века у епархију су спадале и три парохије у Пиротском кадилуку: Црни Врх, Кална и Стрелак. Д. Кашић, 1972, 94-95; *Историја Ниша*, 142, 241-242; Р. Тричковић, 2013, 362.

2 У даљем тексту Нишко-белоцркванска митрополија називаће се Нишком.

3 Р. Тричковић, 2013, 362-363; Иста, 1972, 5.

деловање једног епископа на територији под влашћу једног паше.[4] У случају да се епархија простирала на две веће номинално административне јединице, које су током 18. века у многим крајевима Царства постале de facto осамостаљене области, владика се у случају сукоба двојице паша могао наћи у ситуацији да бира страну коју ће подржавати, што би му онемогућило да врши пастирску дужност у једном делу епархије. Чак и у случају складних односа двојице паша епископ би био изложен двоструком трошку мићења двојице господара и њихових потчињених и плаћању издавања скупих дозвола у престоницама два пашалука.

Прву промену епархијске границе узроковану ратовима и променама политичке ситуације Нишка митрополија доживела је почетком 18. века када су се услед победе Хабзбуршке монархије у рату са Османским царством 1716-1718. и одлука Пожаревачког мира турске границе помериле на југ до Ражња и Алексинца. Круновина Краљевина Србија, коју су Хабзбурзи формирали на простору освојеном од Османлија јужно од Саве и Дунава, обухватила је и Параћин са околином, односно и једну парохију која се до тада налазила под духовном влашћу нишког митрополита.[5] На освојеној територији Хабзбурзи су затекли две епископије Пећке патријаршије – Београдску и Ваљевску. Упркос жељи митрополита карловачког Виђентија Поповића две епархије нису потчињене митрополији у Карловцима, већ је београдском митрополиту Мојсију Петровићу, кога је на београдској катедри затекла хабзбуршка војска, царском дипломом Карла VI већ 1718. године дато да буде митрополит и архиепископ Краљевине Србије. Односно, митрополит је одлуком световних власти стекао духовну власт и преимућство над православним свештенством и паством на територији новоствorене круновине. Граматом из 1721. године пећки патријарх Мојсије Рајовић санкционисао је ново достојанство и духовну власт Мојсија Петровића у Краљевини, без обзира на то што је пре царске дипломе београдски епископ имао достојанство митрополита, али не и архиепископа.[6] Патријарх у поменутој грамати, а ни иначе у савременој сачуваној преписци са Мојсијем Петровићем, није поменуо отпадање Параћина и околине од Нишке и њихов прелазак под власт Београдске митрополије. Судећи по томе, патријарх и нишки митрополит су прихватили промену епархијских граница као природну последицу промене политичких граница не трудивши се да од тога праве формално питање. Параћинска парохија, у којој је током треће и четврте деценије 18. века рачунато да има само око 135 домова, се према томе од 1718. године фактички налазила у саставу Београдске митрополије.[7] Своју стару границу на северу укључивањем параћинске парохије Нишка епархија је успоставила 1739. године, када је Османско царство повратило власт на територији Краљевине Србије, која је након Београдског мира престала да постоји.[8]

Након Београдског мира границе епархије су се стабилизовале за следећих неколико деценија. У ферманима издатим од султана нишком митрополиту Гаврилу из 1766. и 1777. године, као места у границама његове епархије изричито се помињу Крушевац, Лесковац, Параћин, Прокупље и Алексинац, што показују да се и у другој половини 18. века област духовне власти нишког владике поклапала са Крушевачким санџаком, јер су набројана места били центри мањих административних јединица у његовом саставу.[9]

4 Н. Радосављевић, 2007, 361.
5 Р. Тричковић, 2013, 305; Иста, 1979, 139.
6 Д. Руварац, 1898, 89, 92.
7 Р. Тричковић, 1979, 140.
8 Н. Радосављевић, 2007, 362.
9 И. Јастребов, 1874, 220, 222.

До измене северних епархијских граница Нишке митрополије поново је дошло тек за време Првог српског устанка, после 1806. године, након успешног устанка и устаничког продора на простору Крушевачког санџака. Успостављање устаничке власти на територији Крушевачке, Козничке, Параћинске, Алексиначке и Ражањске нахије између 1806. и 1813. године пратило је и неформално ширења граница Београдске, следствено и сужавање граница Нишке епархије. Београдски митрополит је током седмогодишњег периода српске управе у овим нахијама рукополагао свештенике и остваривао сва остала пастирска права, не обазирући се много на то што Васељенска патријаршија није потврдила новонастале промене. Васељенска патријаршија, под чијим се ауторитетом од 1766. налазила Нишка епархија, игнорисала је новонасталу политичку ситуацију у Србији и промене које су због тог стања погодиле православну цркву на њеној територији. Патријаршија није формално признала ново стање, али га није ни осудила нити предузела ма какве кораке против београдског митрополита. Дакле, представници цркве су ширење Београдске и сужавање Нишке епархије третирали не као црквено, већ као политичко питање, чије се решање налазило ван њиховог утицаја. Пропаст Првог српског устанка 1813. године показао је да је понашање Патријаршије било мудру, јер је поновна успостава османске власти поништила као и 1739. године промену северних епархијских граница Нишке митрополије.[10]

Губитак великог дела епархије и прихода који су из њих потицали током седмогодишњег периода устаничке власти негативно се одразио на финансије нишких владика. Патријаршија је зато 1815. актом патријарха Кирила VI и одлуком синода Нишкој епархији придодала Нишевску епархију са центром у Пироту, која је истим актом укинута као архиепископија. Ново увећање Нишке епархије није било дуга века, Нишевска митрополија је обновљена и искључена из Нишке већ 1821. године, након погубљења нишког митрополита Мелетија и обрачуна османских власти са православним свештенством у контексту Грчког устанка.[11]

Мењање епархијских граница Нишке митрополије на југозападу током прве половине 19. века није била последица територијалних губитака Османског царства и са тим у вези променом државних граница, воље Патријарха и синода, као ни промене административних граница, већ анархије и осамостаљавања пашалара у европској Турској. Жупа Изморник, која се простире на североистоку од Гњилана низ Биничку Мораву, а коју чине села са обе стране реке: Петровце, Глоговце, Добрчане, Панчело, Мало Ропотово, Големо Ропотово, Ранилуг, Горње Кормиљане, Доње Кормиљане, Дреновце, Томанце, Билинце и Доморовце, била је током 18. века део Крушевачког санџака, који се налазио под контролом паша који су од последњих деценија 18. века своју престоницу пренели у Лесковац. У складу са праксом поклапања епархијских и санџачких граница Изморник је кроз цео век био део Нишке митрополије. Почетком године 1795. митрополит нишки Макарије дао је у нуриј свештенику Миленку изморничка села Кормиљане и Дреновце, што значи да је област најкасније и у последњој деценији 18. века била део Нишке епархије.[12] Међутим, седамнаест година касније, рашко-призренски и скендеријски митрополит Јоаникије издао је свештенику Ивану синђелију којом су му у парохију дата изморничка села Дреновце, Томанце, Петровце, Добричане и Глоговце. Заједно са криворечким, изморничка села су се и 1820. године налазила под духовном влашћу Рашко-призренске и скендеријске митрополије. То се види из тога што је те године Јоаникијев наследник Хаџи Захарије

10 Н. Радосављевић, 2007,111, 357, 362-365.
11 И. Николић, 1976, V.
12 АС, фонд Љубомира Ковачевића, бр. 1389.

синђелијом свештенику Ивану као парохију одредио села: Ропотово, Мало Ропотово, Дреновце, Доморовце, Одановце, Беривојце, Божевце, Рујановце, Одевце, Прилепницу и Кметовце.[13] Изморник, односно сасвим сигурно изморничка села Петровце, Глоговце, Томанце, Горње Кормињане, Ранилуг, Дреновце и Билинце су се под духовну власт Нишке митрополије вратила недуго након смрти митрополита Захарија, негде између 1830. и 1836. године, у време када је Рашко-призренском и скендеријском митрополијом управљао митрополит Ананије.[14] Прелазак Изморника под духовну власт митрополита из Призрена током две до три прве деценије 19. века није био последица сукоба митрополита у Призрену и Нишу или воље Патријаршије, већ резултат привременог успеха приштинских паша Џиниолија у ширењу власти на штету лесковачких паша, у контексту немоћи централних власти да обузда своје осамостаљене чиновике. Чланови пашинске династије Џиноли су током 18. века стекли наследну власт у Вучитрнском санџаку којим су управљали из Приштине, па су почетком 19. века на кратко успели да под своју власт ставе и Изморник, који је административно припадао Крушевачком санџаку, иако је географски и економски гравитирао Гњилану, из кога су Кривом Реком и Горњом Моравом управљали сродници приштинских паша.[15] Као област на тромеђи пашалука под влашћу паша из Врања, Лесковца и Пришптине, Изморник је током прве половине 19. века услед локалних ратова пашалара у више наврата мењао господаре, прелазећи из руку пашинских династија Џинолија у Приштини, врањских паша и господара пашалука са центром у Лесковцу, Шашит-паше и његовог сина Исмаил-паше. Судећи по помињаним синђелијама чини се да је црква вољно или невољно прихватала промене политичке ситуације, односно да су митрополити ширили и сужавали своју епархију према успеху или неуспеху паша од чијег су расположења зависили.„Шетање“ Изморника је коначно прекинуто тридесетих година 19. века када је лесковачки паша Исмаил успео да својим поседима поврати Изморник, извласти га испод власти паша у Приштини и успостави стару границу Вучитрнског и Крушевачког санџака. Враћање Изморника под власт паша у Лесковцу пратило је и враћање изморничких парохија под духовну власт нишких митрополита под којом је остао све до 1878. године, када се услед промене српско-турске границе поново нашао под влашћу владика из Призрена.[16]

За разлику од привремених промена епархијских граница на југозападу и југоистоку Нишка епархија је своје границе на северу трајно променила 1831-1834. услед припајања Крушевачке, Козничке, Параћинске, Ражањске и Алексиначке нахије Кнежевини Србији. Иако су поменуте нахије на југу и југоистоку фактички припојене Кнежевини Србији 1831/1832. године, а промена званично призната од стране Порте Хатишерифом из 1833. године, новоуспостављене српске власти су по налогу кнеза Милоша све до пролећа 1834. године дозвољавале нишком митрополиту да прикупља све црквене дажбине за 1831, 1832. и 1833. годину.[17] Марта 1834. године васељенски патријарх Константин II је нишком митрополиту Григорију, као и митрополитима осталих митрополија чији су делови епархија припали Кнежевини Србији, наложио да се са српским кнезом споразуме о расподели епархијских дуговања према Патријаршији. Митрополити су овим писмом уствари добили задатак да у споразуму са српским кнезом израчунају колико су православних домова изгубили припајањем делова својих епархија Србији, па да сразмерно том броју на Кнежевину пребаце део

13 М. Веселиновић, 1922, 11-13.
14 М. Веселиновић, 1900, 217-219.
15 А. Урошевић, 1935, 87-88.
16 М. Веселиновић, 1900, 217, 220.
17 Н. Радосављевић, 2014, 244-245.

дуга који је Патријаршија потраживала од епархија. По заједничком налазу српских власти и нишког митрополита, Нишка епархија је у корист Србије изгубила 5130 од укупно 11345 домова, што значи да је по разграничењу под духовном вашћу нишког митрополита остало укупно 6215 православних домова. На молбе нишког митрополита Григорија, који се кнезу жалио на сиромаштво своје пастве, наводећи да је готово половина верника у тако бедном стању да није у могућности да плаћа миријум, Милош Обреновић је позитивно одговорио и прихватио да се Патријаршији прикаже фиктивна рачуница и да на тај начин Србија на себе прими већи део дуга. Кнез је у складу са договором који је постигао са митрополитом Патријаршији поднео рачун по коме је епархија пре разграничења имала 12348 домова, од којих је 6174 припало Кнежевини, а исто толико остало у саставу митрополије. Дужнички порез се од пастве у Нишкој, као и у осталим епархијама убирао паушално, дељењем укупног задужења са бројем кућа, па је кнез фиктивним повећавањем суме домова који су припали Србији за 1000 смањио оптерећење на четири гроша по кући и тако преузимањем суме од 4000 гроша на Кнежевину знатно олакшао намет митрополији. Према коначној рачуници и једна и друга страна имале су да плате Патријаршији по 24696 гроша.[18]

Расподелом дугова је од стране Васељенске патријаршије фактички признато припајање делова епархија аутономној православној цркви Кнежевине Србије и отворен пут да се ново стање призна и формално. У складу са таквим држањем Патријаршије ни српске власти нису много чекале, па су све делове Нишке епархије које су се нашле у оквиру српских граница још током 1834. године припојиле Београдској митрополији. Након што је Србија 1835. измирила све дугове нових области, наредне године Патријаршија је и формално признала проширење православне цркве у Кнежевини Србији Патријаршијском и синодском граматом потписаном од стране патријарха и 12 митрополита.[19] Овим документом и формално је окончана власт нишких митрополита на територијама које су ушле у састав Кнежевине Србије.

Након 1834. године Нишка епархија се нашла у знатно ужим границама и са знатно умањеном паством. Разграничењем са аутономном црквом у Србији Нишка епархија је не само изгубила око половине простора које је захватала, већ је изгубила и оне своје делове који су у огромној већини били насељени православним живљем. Белоцркванский део епархије – пре свега Горња Топлица је у то време већ била већински насељена муслиманским Арбанасима, а сличан верско-етнички распоред био је и у Пустој Реци. Када се то има на уму, излази да су велики удео у броју од 6215 православних домова узимали житељи Ниша, који је био највећи трговачко-занатлијски центар у том делу Османског царства. Претежни део осталих православаца у епархији живео је по селима Нишког и Лесковачког кадилука и у Изморнику.

Литература

Извори

Архив Србије, Збирка Мите Петровића.
Архив Србије, Књажевска канцеларија.
Архив Србије, фонд Љубомира Ковачевића.

18 АС, ЗМП, бр. 2231; АС, КК, XXXV, бр. 787; Н. Радосављевић, 2014, 245.
19 Н. Радосављевић, 2014, 245-246.

Веселиновић Милојко, *Архијерејске синђелије, издавали митрополити Рашко-призренски и скадарски у 19. веку*, Споменик СКА 55 (1922), 7-19.

Јастребов Иван Степанович, *Податци за историју цркве у Старој Србији, по изворима на српском и турском језику*, Гласник Српског ученог друштва 41 (1874), 184-257.

Николић Илија, *Тефтер Нишевске митрополије (1834-1872)*, Музеј Понишавља, Пирот 1976.

Остала литература

Веселиновић Милојко, *Изморник*, (жупа у гњиланској кази-вилајету) Годишњица Николе Чупића 20 (1900), 217-227.

Историја Ниша,књ. 1, од најстаријих времена до ослобођења од Турака1878. године, уредник Даница Милић, Просвета, Ниш 1983.

Кашић Душан, *Црква у крушевачком крају до Првог српског устанка*, Крушевац кроз векове, уредник Адам Стошић, Народни музеј Крушевац, Крушевац 1972, 93-110.

Радосављевић Недељко, *Аутономија православне цркве цркве у Кнежевини Србији и арондација епископија 1831-1836*, Истраживања 25 (2014), 233-248.

Радосављевић Недељко, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831*, *управа Васељенске патријаршије*, Чигоја штаљмпа, Београд 2007.

Руварац Димитрије, *Мојсије Петровић, митрополит београдски 1713-1730, прилог историји српске цркве*, Споменик СКА 34 (1898), 81-200.

Тричковић Радмила, *Београдски пашалук 1687-1739*, Службени гласник, Београд 2013.

Тричковић Радмила, *Ћуприја и Средње Поморавље до Првог српског устанка*, Бој на Иванковцу 1805. године, посебна издања САНУ, уредник Васа Чубриловић, Београд 1979, 85-169.

Тричковић Радмила, *Лесковац у 18. веку (1683-1804)*, Лесковачки зборник 11 (1972), 5-22.

Урошевић Атанасије, *Горња Морава и Изморник*, Београд, 1935.

Uroš Šešum

THE BOUNDARIES EPARCHY OF NIS IN THE 18TH AND 19TH CENTURY UNTIL 1834.

During the Ottoman rule Eparchy of Niš repeatedly changed their borders. Until the first half of the 16th century spread to surrounding of Leskovac, at the end of the century in its composition is first temporarily and then eventually included the Eparchy of Bela Crkva (Toplica).Until the beginning of 18th century borders of Eparchy of Niš coincided with the Ottoman administrative units Saniak of Kruševac (Sanjak of Alaca Hisar), and Kadiluk of Niš. After Treaty of Passarowitz 1718. Eparchy has lost a Paraćinparish in the north, in favor of Habzbugs Kingdom of Serbia, but it has regained after Treaty of Belgrade 1739. Because of anarchy in the Ottoman Empire, during the first three decades of the 19th century Eparchy temporarily lost parish of Izmornik in behoof of Eparchy of Raška and Prizren. The boundaries of Eparchy of Niš were temporarily extended to the southeast between 1815 and 1821 beaocouse of abolition of Nisevacka metropolitante. During the First Serbian Uprising 1806-1813. Eparchy of Niš lost areas that were under the control of Serbs (Kruševac, Koznik, Paraćin, Aleksinac and Ražanj), but they recovered after the collapse of the First Serbian Uprising. Once you have these areas from 1833 to 1834. annexed to the Principality of Serbia, after the agreement of the Ecumenical Patriarchate and the Metropolitanate of Belgrade,all the parishes that have been under Serbian rule were excluded from under the Metropolitan in Niš.